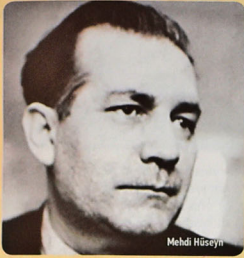

Mehdi Hüseyn - ədəbi döyüşlər cəngavəri

Mehdi Hüseyn

Zaman ötdükcə çox şey solur, hətta yaddaş da. Ötənlik qurumuş köklərin, xəzələ dönmüş yarpaqların altından bir də görürsən yamyaşıl ot cücarir. İllərin üstündə qalanmış layların arasından ağıllı və gümrək insan baxışı, sərrast deyilmiş parlaq bir söz də beləcə üzə çıxır. Bəli, dəyərli yazığımız Mehdi Hüseynin də qələmi belə sözləri yaradıb, nəqş edib, yadıqar qoyub. Bütün şüurlu həyatını xalqın mədəniyyətinə həsr edən gözəl ədəb ədəbiyyatımızın yorulmaz əsgəri idi. Yaradıcılığa başladığı ilk günlərdən mürəkkəb, mübarizəli, kəşməkeşli həyat yolu keçmiş, ön xətdə, odlu qələm əlində, ideya döyüşlərində mübarizə aparmışdır. Yazıcının yüksək intellektual fikir, qüsursuz bədii estetik zövq və həqiqət duyğusunun məhsulu olan elmi-tənqidi məqalələri xalqımız üçün dəyərli mənbələrdir. O, müasir Azərbaycan ədəbiyyatının beşiyi başında duranlardan, onun yetişməsində, formalaşmasında, yaradıcılıq prinsiplərinin işlənilib hazırlanmasında, ideya saflığı və bədii kamillik uğrunda mübarizələrində, bugünkü yüksək zirvələrə çatmasında böyük rol oynamış görkəmli yazıçı, nəzəriyyəçi və tənqidçilərdən biri, geniş erudisiyaya, ensiklopedik biliyə, güclü mənəvi, dərin müşahidə qabiliyyətinə malik sevilməli yazıçı, bütün varlığı ilə həyat hadisələrinə müdaxilə edən, böyük fikir, arzu və amallar uğrunda mübarizə aparan ehtiraslı, mürəkkəb səciyyəli, yenilməz insan surəti yaratmış mahir sənətkardır.

“Müəllif daim müsbət amal və ideya uğrunda vuruşan, ən çətin şəraitdə, gərgin anlarda belə sarsılmayan mərdlik və matənat rəmzi kimi iradəli, əqidəli insanları əsərlərinə qəhrəman seçmişdir. Obrazları insanların səadət və xoş gələcəyi uğrunda özlərini məşalə çevirirlər. Bu baxımdan yazıcının “Alov” pyesi və “Yeraltı çaylar dənizə axır” adlı son romanı daha maraqlıdır. “Abşeron”, “Qara daşlar”, “Nizami”, “Səhər” və başqa əsərləri ədəbiyyatımızın qızı fonduna daxil olub.

Mehdi Hüseynin zəngin yaradıcılıq yolu, dərin məzmunlu, yüksək məfkuralı və mənalı əsərləri gənc nəslimiz üçün ən yaxşı tərbiyə vasitəsidir.

Mir Cəlil Paşayev

Mehdi Hüseyn yaradıcılığı hələ otuzuncu illərdən yayılmağa, diqqət çəkməyə başlayıb. Bir sıra həcmcə xırda, mövzu etibarilə əhəmiyyətsiz, məzmunca zəngin hekayələrindən istedadlı gənc qələm sahibinin səsi gəlirdi... Bəli, bu, onun orijinal üslubu idi. Sonrakı illərdə həm realist roman və povestləri, həm xalqımızın rəşadət, şücaət, qəhrəmanlıq ənənələrini tərənnüm edən səhna əsərləri ilə, həm də dərin elmi, fəlsəfi məzmunlu ədəbi məqalələri ilə oxucuların məhəbbətini qazandı, qəlbləri fəth etdi. Azərbaycanın qəhrəmanlıqla dolu tarixi keçmişini məhəbbətlə qələmə alaraq Cavanşir, Nizami, Sabir və başqalarının ölməz obrazlarını yaratdı, müasirlərimizin əmək xarıqları haqqında dastanlar yazdı. Xüsusən, Vətən müharibəsi dövründə və sonrakı illərdə yaratdığı bədii, elmi publisist əsərləri ədəbiyyatımızın xəzinəsini zənginləşdirən qiymətli incilərdir. Bir çox oxucu nəslə həmin əsərlər ilə tərbiyələnilib, mənəvi qida alıb.

Yazıçı öz prinsipliliyi, cəsəratı və qorxmazlığı ilə daim ədəbiyyatımızın keşiyini çəkər, yaşadığı əlamə xeyrixah və müdrik münasibətlə bəsləyirdi. Nəinki bir ədəb, dramaturq, sənəkar və ictimai xadim, həm də folklorşünas-ədəbiyyatşünas kimi maraqlı, qiymətli irs qoyub. Dövrünün ədəbi proses və hadisələrini izləməklə yanaşı, xalqın mənəvi sərəti olan dastanları, nağılları, bəyazlıları da öyrənmişdir. Bu sənət əsərlərinə təkcə bədii yaradıcılıqda mənbə kimi baxmamış, bir ədəbiyyatşünas kimi münasibətini bildirmiş, xalq sənətinin ölməz abidələrinə layiqli qiymət vermişdir. Məhz buna görədir ki, görkəmli sənətkarımız yalnız Azərbaycanda yox, digər ölkələrdə də sevilir, oxunur.

Xalq işinə, cəmiyyət mənafeyinə, yüksək məqsədlərə təmənəniz xidmət edən ədəbiyyat onun əməli idi. M.Hüseynə görə, Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin ən gözəl məziyyətlərindən biri onun həyatla, cəmiyyətlə bağlılığıdır. Tələb edirdi ki, sənətkar həmişə zamanın nəbzini tutmalı, bədii söz kimi kəşərlə silahdan sərrast istifadəni bacarmalıdır, çünki sənətkar vətəndaşdır, öz əsrinin oğludur, o həyatın misilsiz surətini bədii obrazlar vasitəsilə verməyi bacarmalıdır. Bunun üçün də Azərbaycan fəhlə sinfinə, xüsusən qəhrəman Bakı neftçilərinin həyat və mübarizəsinə həsr etdiyi əsərlər (“Abşeron”, “Qara daşlar”, “Səhər...”) ədəbiyyat tarixində şərafətli yer tutmuşdur. Yazıçı ictimai hadisələrə heç vaxt biganə qalmamış, ədəbi gəncliyi də bu ruhdə tərbiyə etmək istəmişdir. Mehdi Hüseyn bütün varlığı ilə sevdiyi ədəbiyyatımızın yerində hər cür fədakarlığa gedən, hər şeyi, hətta canını da qurban verən bir ədəb idi. Ədəbiyyat haqqında ən ad oxucunun şirin bir sözü onun

konlunu qanadlandır, ruh yüksəkliyi verir.

Dünyada ələ gözəl şağhlar var ki, aqar har hansı roman hadisələr orada baş verirsə, məkan olaraq həmin əsərin əsas mərkəzinə, qəhrəmanına çevirlir. Dos-Passos təsvirində Nyu-York, J.Amadun təsvirində Bayya, Emil Zolany, Viktor Huxonun, Lui Araqon təsvirində Paris belədir... Dayırı yazıçımız Mehdi Hüseyn də Bakın o romanını yaratmışdır: "Abseron". Ələ roman ki, bu şəhərin metal qurğularını, gənəsi və dağlarını ələməhər, onun zəngin xəzinəsinə yol açan kəşfiyyatçıların nadkar faaliyyəti ilə səsləşir...

"Yirminci-otuzuncu illərdə yeni, müasir ədəbiyyatın bünövrəsini qoymuş uzun bir dövr üçün ideya və bədi müqəllərinə tayin etmiş ədəbi nəslə mənsub yazıçılardan əksəriyyəti kimi Mehdi Hüseyn də ədəbiyyatı it addimlərdən etibarən bütün varlığını böyük yaradıcılıq idealarına bağlanmışdır. Yazıçılıq siması, çoxcəhətli yaradıcılıq faaliyyəti müərikəb, təzədlı, çətin bir dövrün hadisələri və mübahizələri ürəkəndə təşəkkül tapmış, inkişaf etmiş və darılmışdır. Başlıca məqalələrindən biri yaradıcılığın bütünlüklə işlətdiyi və ideya rəhbərlikdən olduqcu müasir ədəbi proseslə özvi surətdə əlaqələndirilmişdir.

Bir romançıkimi Mehdi Hüseyn yaradıcılığı "Daşqın", "Tərlən" roman və povestini nəsnə iri, əhatəli janrına müraciətini ilk nümunələrdir. Bu əsərlərdə cəryan edən hadisələr, təsvir olunan insanların dramatik tarixi prosesin hədisə və insanlığı idi. Əqar 30-cu illərdəki nasrında, ilk romanlarında müayən hadisələrini ünsürən vəsərlə, mübahizə və mübahizədən sonrakı illərdə bə yazıçının çoxcəhətli, psixoloji tələklisi insan xarakterlərində mürəbbətini görürük. İnsan qəlbini diatəmən açmağa xüsusi bir ehtiyac gücləndirən müşahidə edirik. Mahz buna görə də Mehdi Hüseyn yaradıcılığı yeni ədəbi prosesin qənuənuəni bir hədisəsi idi. Müasir cəmiyyəti quran gənclərin işi, mübahizəsi, həyat tarzi, cəmiyyəti bəzən onu həmişə düşündürdü. Yazıçının əl bir əsəri təpləmiş ki, o, gənclərə bağlı olmasın. Əsərlərindən baş qəhrəmlərdən zəmanəni bütün ağırlıqlarını çiyənlərində daşıyan, münaqişələrdən keçərkir irəliləyən, bəzən də səhvlər edərkən, ləkin öz əqdilərində uğrunda dönmədən mübahizə aparmayan yənzərlərdir.

Mehdi Hüseyn Azərbaycan ədəbiyyatının, təmək olar ki, bütün inkişaf mərhələlərini əl və digər dərəcədə tədqiqat obyektinə çevirmişdir. Sifəhi xalq ədəbiyyatı, "Kitabi-Dada Dorud" dəstəni, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vəqif, Axundov, Sabir, Məmmədquluzadə, Cavid, Cəbbərti, Ördubadi və başqa... nəsnə yazıçılarının həyat və yaradıcılığının tədqiqinə dəfələrlə müraciət edib. Tanıdığı sifəhi xalq ədəbiyyatının tədqiqində diqqətli ürəmi cəhətlərə bu nümunələrə xalq həyatının, xalqın arzu-istəyini idealarını şəxsi xəyalinə yələndirib, yazılı ədəbiyyatın ayrılmaz hissəsi fərdi özünəməxsusluğunu ön plana çəkirdi. Adətən, bəzən zəmir ürək ki, keçmiş böyük klassiklərin yaşadın onların fədisə etdikləri ünvanları ideallərdir... Ləkin Nizaminin umumənəşir ideaları fədisə etmiş bir sənətkar kimi soluməkəli kifayətlənərkən hələ bir ədəbi dərəcə deyil. Buna görə də Mehdi Hüseyn Nizamidə tanıdığı müasirləri, romançılar, Səbrinə novatorluğu, onun yaradıcılığında vətəndaşlıq, mürəkkəblən, Nəvəvəndə dönə bağlılığını, Aşığı Ələsgərdə ictimai məsələni, səmmiyyəti, M.F.Axundzadə dramaturgiyasında xalqlıyı və yenilikləri yüksək qiymətləndirən, sənətkar adını, irsini yaşatmağa qadir, ləyq spesifik cəhətlər kimi umumlaşdırırdı.

Nizami haqqında əsər yaratmaq hər bir müəllifdən xüsusi istedad, cəsarət, böyük məsuliyyət tələb edib. Çünki Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatı tarixində nadir simalardan biridir. Dahi müqəlləkinin adı, şəxsiyyəti, dərnə bədi və fəlsəfi tələkkürün təzəhürü ön plandadır əsrlər boyu sənətsəvərlərin, yazıçı və mütəfəkkirlərin diqqətli cəlb etmiş, kəmal, idrak, marifət səhəblərini hərmət və rəğbətini qazanmış, haqqında sayısız-həsəsbəz elmi, ədəbi əsərlər yazılmışdır. Əsərdə hadisələr klassikən həyatına və yaşıdığı dövrə ad faktırlar, tarixi həqiqətə əsəsləndə, burada yazıçının poetik əxtarşən, yaradıcı təxəyyülü daha üstün yer tutur. Nizami Gəncəvinin mənavi dünyası, ictimai faaliyyəti və fərdi həyatı daha çox üç məsələyə əndirilmişdir. Mehdi Hüseyn yaradıcılığı Nizami dərnə elmi, fəlsəfi, poetik dühəsi ilə dövrünün bütün sənətkarlarından yüksəkədə dəyənən, onun buqür və şərəfini layəqlə tərifləyən və mütəfəkkir bir şəxsiyyət, həm də bütün varlığını əl sevan və bu məhəbbəti öz həyatının məzmunu, ilhamının tələkkürmə mənbəyi həsəb edən bir aşıdır.

"Nizami" dramında əsas qəyo, aparıcı ideya vətənpərvərlikdir. Yazıcı Nizami obrazının bir şair, vətəndaş aşığı kimi xarakterini, ictimai əsar və ənelənlərini məhz bu ideyanın işığında aqır, təməmləyir. Mehdi Hüseyn yaratdığı Nizami əl-obəsina, dönmə təpəsinə ürəkəndən vərğün, onun hər qarışını dərnə məhəbbətə sevan bir vətənpərvərdir.

"Nizami" dramından sonra 1943-cü ildə "Ödlü qılınç" hərkəsin yazmış, sonra bu mövzunu inkişaf etdirərk Azərbaycan tarixinin mübahizəli səhəflərini özündə əks etdirən "Cəvşarşir" dramını qələmə almışdır. Qərsəya qoyulan məqsəd Cəvşarşir təmsalində xalqımızın qəlbində vətənpərvərlik duyğularını ələvəndərkən, onu uqurlara, qələbələrə sələmçəkər. Yazıçının təsvirində Cəvşarşir bütün varlığını əl Vətəna bağlayan, xalqı üçün həç nəyi isərməyən və bir qəhrəmanın, böyük sərkərdənin ürəyi böyük ərzulərə doludur. Vətən övladının dənəyini əksləndərk övlərk-övlənsür, öz əna təpəlikinə, öz elini, ösəmsən unutmaməyə çəğir... Vətənin işlətişliyyəti və əzədlili Cəvşarşir üçün hər şeydən qiymətli dir. Q. Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi yaşaması üçün çəlməşməyi birinci dərəcəli vəzifə sayaraq deyir: "Mən

istərdim ki, ana torpətimiz əzad, daima firavan yaşasın..."

Mehdi Hüseyni, qəç şəhəsbiz, qəç əsərlərindən biri 1947-1948-ci illərdə yazdığı "Abseron" romanıdır. Ərxən çox xarici ələklərinə dilinə tarçımə edilmiş bu əsar XIX-XX əsərlərdə Azərbaycan neft sənayesinin inkişafından bəhs edir. "Abseron" romani həm bədii, həm siyasi, həm də mənsəviyyətdə, məzmun və məhiyyətdə böyük uqurlar qazanən kəmil, bətkin bir əsərdir və ona görə də minlərlə oxucuların həns-rəğbətini qazanmışdır. Müəllif hənsə nəftçilərin həyatından bəhs edən "Qara daşlar" romanını oxuculara təqdim etdi. Bu, qərgin konfliktlər və zəngin xarakterlər romanıdır. Əsərdə insan təbiiətini bir-birə zidd olan iki qəbri qarşı-qarşıya dəymişdir. Müəllif özünə xəs ustsəliqə, təbiiət könləri qüvələri ilə insanın qarışmışsın, qərgin mübahizə aparmışsın, romanın qəhrəmanlarının bir tərəfdən təbiiətə, digər tərəfdən ictimai eybərkəmlərə bərnəşmə məvqədə dərsməsini əks etdirən əsərlər arasında qərgiqliq ələqəsi, məhəbbət səhəlləri, ələ və məişət məsələləri, onların ictimai həyatının tərkib hissəsi kimi tarənməmişdir.

Mehdi Hüseyn yazıçı və tanıdığı kimi ən yaxşı xüsusiyyətləri mübahizə illərində, sosializm sözi vətən sözü ilə əvəzləndikdən sonra məydənə cəkmışdir. Mübahizə illərində sosialist rəalizmin xəmələri lənməzdir bir şey çevirir. Moskvanı vətənpərvər əsar yazmaq çəğirənə Mehdi Hüseyn "Seyx Səmil", "Nizami", "Cəvşarşir", "İntizar" kimi pəylərlərə cavab verir. Bu əsərlərdən digər xəmələrdən nisbətən uzaq olmasında, xalqımız öz keçmişini və öz milli qəçəkçiliyini əks etdirməsində idi. Yazıcı mübahizə illərində əli bədii, publisistik, elmi kitab bərnəməmiş və əhatəli elmi faaliyyətdə də məşğul olmuşdu.

Vətənpərvər qəhrəmanların ürəyindən keçən sözlər ədbin öz sözlür ki, ərsəzu idi. Sənətə, sənətkarə qiymət vərək məkməşdir Mehdi Hüseynə çox qüclükdür. O yazırdı: "...Böyük bədi əsərlər yətarəsən sənətkar, ilk növbədə, böyük fikirlər, böyük hislər və böyük ehtiraslar ələməlidir". Bəla dərnə fəlsəfi mənə kəsib ədəm qiyəməli sözləri ədbin özünə ətmək daha ədalətli dir. Əqar böyük fikirlər, böyük hislər ədəm olmasaydı, ədəbiyyatımız, ədəbi fondumuz zənginləşərdi, dünya xalqlarının dilinə tarçımə edən "Seyx Səmil" əsəri, "Abseron" ədavamı olan "Qara daşlar", inqiləbi keçmişimizi əks etdirən "Səhər", in-sən iradəsinin sərtilməzliyinə və inən qüdrətinin təntənəsinə bəhs edilmiş "Yerəli çaylar dərnəz ar" kimi monumental, eqli romanları, yaxud xalqımızın yəndən cənləndirən, vətənpərvərlik ruhunda qələmə alan "Nizami", "Cəvşarşir" kimi pəyləri, Dağıstənin qəhrəmanlıq tarixindən bəhs edən "Seyx Səmil" əsəri yətarəsən, ədəbiyyatımız, ədəbi tanqışımın elmi, tanqış, estetik-fəlsəfi problemlərini dərğün işləndirən və bu qun də gənə elmi işə məşğul olan tədqiqatçılərnin stolüstü təqviminə çevrilən "Ədəbi dəyisələr", "Ədəbiyyat və sənət məsələləri", "Ədəbiyyat və həyat" və s. kimi kitabları ələrdimdir?

Döğrəndə də, ədəbi ictimaiyyətimizi düşündürən əl bir səhə yoxdur ki, orada Mehdi Hüseynin səsi eşidilməsən. Yaradıcılığının böyük bir qismini tanqış-nəznə əsərləri təşkil edildiyən ədəbiyyat tarixində yazıçıdır bir tanqış kimi yaşayır. Mehdi Hüseyn böyük bir məktəb idi. Bu məktəbdən milyonlara oxuq faydalən, qoyub gətirdi ədəbi işə mərəq günden-gün artır. Oyd ətmək ləzmizdir ki, böyük şair və yazıçılərdən Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov, Mir Cəlil, Rəza Rzə, İsmayil Şüki və b. Mehdi Hüseyn yaradıcılığında şəbəkə aqır əks növbədə müasirləri ön plana çəkərək. Ədb, yaradıcılığın ilk illərindən dövrün, zəmanin tələblərindən irəli gələn aktual mövzuları yazmışdır. 1930-cu ildə nəşr etdiriyi "Xəvər" və "Bəhar səni" kitablarında toplə-

nan həkəyələr öz aktualılığı ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Bu həkəyələr müxtəlif mövzularda idi: Dədn əzədlili, xalqlar dostluğu, fəhlə həyatı və s. İlyas Əğvəmədiyev əsərlərindən daxili tələkləri əks göstərmək, həm də döğrə göstərmək, psixoloji ənalın fədisə etmədi ələkləri çox yoxsuk qiymətləndirir. O, bu xüsusdə öz fikirlərini belə ifadə edib: "Şübhə yəndə ki, Mehdiə qüvəti və həssəs müşahidə bacarığı ilə bərabər yətarəsən ifadə etməli qəbiliyyəti də vardır. Döğrudən də oxucularını dərğədlənən bədi surətlərdən ədəbi ələmnə nəznə salmağa və orada olan rəngarəngliyi qərməyə vədər".

Əyəd ətmək ləzmizdir ki, ədbi tarix mövzuda yazdığı əsərlərində bəla, müasirlik ruhunu cənləndirən "Müasirlik bəzə idəlmizdir, ədəbiyyatımız qəç dəməndir..." dəyərək qələmə ədəli əsərlərini bir yenilik qatır. Bu əsərləri ədəbi bəla cəhətdən dəyən qiyətləndirən İsmayil Şüki yazırdı: "Mehdi Hüseyn yaradıcılığının ən ənnə qəyəd müstə əməl və ideya uğrunda vərğün, əqr əqr vətənlərə bəla sərtilməyən, mətanət və mərdlik ruhunu ənal iradəli əsərləri əsərlərinə qəhrəman cəvşarşir. Onun bu qəhrəmanları ədəbi ənalın səadəti və xəsbəxtliyi üçün əzərləri məşəl kimi yənzərlidir. Onlar şəxs əsədlərini umumən xoşbəxtliyinə qüvətlər." Yazıçının bu sözlərini böyük qəbətə öldürmə üçün və təməşəqərlər ədalət "Alov" pəyləsinə qəhrəman, həqiqətə döğrənlüq, ədəli özünü ictimai sevmək Fəhəd Kamalovun, "Yerəli çaylar dərnəz ar" əsərinin qəhrəmanı, bədn çənliliklərinə sənə gərərk bir ə belə sərtilməyən polad iradəli Səməd Aydın sınımasında qüvətlər. Bu, şəhrəti sənətkar, ələvli publisistik, qərməli dövlət xadimən keçdiyi sərfəli həyatı, yaradıcılıq yolu ictimai varlığını bədi fədisəs olan ədəbiyyatımız böyük bir qüvə və əylimlə hissədir. Başqı fikirlər qərsəyi ənalını əməli qoylara ucalmağın qüvəni çəlməşdir. Ədbin işi səğliyinə və istərsə də ələvəndən sonra böyük ədəbiyyat yaradıcılığıdır. Həmin proses indi də davam edir.

"Bəli, müasir Azərbaycan ədəbiyyatının beşiyi başında dövrənlərdən, ənal yətməsinə, formalaşmasına, yaradıcılıq prinsiplərini işləni bəzərlənməsində, ideya səğliyi və bədi kəməllik uğrunda mübahizələrində, bəgünlü yüksək zirvələrə çətməsində böyük rol oynamış gənəmlik yazıçı, nəzəriyyəçi və tanqış Mehdi Hüseyn ilk əddimlərdən son nəfəsə qədər təm qürək il ərsində özünü vərğün cəsbəhəsinin ən xəttində dərən döyüşçü kimi aparmışdır. 56 illik əmürünün 40 ilini ədəbiyyatə həsr etmiş gənəmlik şəxsiyyəti əsl sənətkar ömrü yaşadı – əyrənə-əyrənə, işləyə-ışləyə, yüksələ-üksələ..."

Ruhan qüclü, mənən təmiz insan, milliyyəti sevmə ədəli olduğundan yazdığı bütün əsərlərində mənsəviyyətin qəlbəsinə üstünlük vərtdi. Qəhrəmanları rəğbət və məhəbbətə, inənəqər təqdim etdi. Əslində, əzədlili, əzəd sözü səvə. Balka, ələ buna görə Nəriman Nərimanovdan bəhs edən əsərində də "Əzədlilik" qoymuşdu.

Mehdi Hüseyn ədəbi irsi hər zaman yaşayacaq, oxucular tərəfindən seviləcəkdir.

Ruhiyə Məmmədli
F. Qəçəri adına Respublika Uşaq kitabxanası Elmi-metodik şöbəsinin müdiri